

De lange weg van de sociale dienstverlening in Vlaanderen

K. De Ceuninck

H. Reynaert

1. Inleiding

De huidige openbare centra voor maatschappelijk welzijn, kortweg de ocmw's, lijken voortdurend in beweging te zijn. Niet alleen hun structuur en organisatie wijzigden voortdurend, ook de opdrachten die ze te vervullen hebben zijn door de jaren heen in aantal en in complexiteit alleen maar toegenomen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ze zich aanpassen aan die veranderende realiteit. De decreetgever heeft er recent uitdrukkelijk voor gekozen om de ocmw's te integreren in de gemeentelijke organisatie. Op die manier hoopt men te komen tot een meer geïntegreerd lokaal sociaal beleid en hoopt men bovendien efficiëntiewinsten te boeken. In het eerste deel van deze bijdrage schetsen we kort de lange weg die de ocmw's in Vlaanderen hebben bewandeld tot op vandaag. In het volgende deel schetsen we het huidige debat omtrent de integratie gemeente-ocmw, om in het laatste deel te eindigen met de resultaten van een bevraging bij 149 lokale besturen in Vlaanderen die een stand van zaken geeft van de bestuurlijke realiteit waarbinnen de ocmw's vandaag actief zijn.

2. Van caritas naar georganiseerde hulpverlening

Bij het ontstaan van de Belgische staat in 1830 was er op lokaal vlak al een zekere infrastructuur ten behoeve van diegenen die hulp nodig hadden (Bouckaert, 2002). Het ging om een erfenis uit de Franse periode met als belangrijkste verschijningsvormen de burgerlijke godshuizen en de weldadigheidsburelen. Beide instellingen werden door de gemeentewet uit 1836 overgenomen en bleven verder bestaan (De Ceuninck, e.a., 2010). Een grondige hervorming van de organisatie van de sociale voorzieningen op lokaal vlak zou er pas komen in maart 1925. Een wet verenigde toen de burgerlijke godshuizen en de weldadigheidsburelen in één nieuwe structuur, namelijk de commissies voor de openbare onderstand (coo) (Geldof, e.a., 1998). Het waren nieuwe openbare instellingen met rechtspersoonlijkheid die in elke gemeente werden ingericht door het college van burgemeester en schepenen. De doelstelling van deze instellingen stond duidelijk in de wet ingeschreven en klonk als volgt: 'om de ellende te verzachten en te voorkomen en de dienst der ziekenverpleging in te richten'. Wat opviel in deze wet was de sterke klemtoon op het gemeentelijk karakter van deze instellingen. Toch dient dat meteen te worden genuanceerd. Ondanks de sterke nadruk op de gemeentelijke aard van de instellingen bleven ze in grote mate afhankelijk van de staat. Zo werd de regeling waarop zij tot stand kwamen volledig bepaald door de hogere overheid. De commissies waren dan ook decentrale openbare instellingen, waarin zowel de staat als de gemeenten hun zeg hadden.

Op de werking van die instellingen kwam echter heel wat kritiek. Die heeft ervoor gezorgd dat de overheid besliste tot een grondige hervorming van de wetgeving inzake de sociale bijstand. In 1976, in navolging van de gemeentelijke fusies, creëerde men nieuwe 'openbare centra voor maatschappelijk welzijn', kortweg de ocmw's. Die nieuwe instellingen kregen wel een eigen rechtspersoonlijkheid, maar bleven onder de vleugels van de gemeentelijke overheid. Deze hervorming was een historische stap in de armoedebestrijding in ons land (Geldof, e.a., 1998). De opdracht van de centra lag duidelijk vervaard in artikel één van de wet van 8 juli 1976, namelijk: 'Elke persoon heeft het recht op maatschappelijke dienstverlening. Deze heeft tot doel eenieder in de mogelijkheid te stellen een leven te leiden dat beantwoordt aan de menselijke waardigheid'. De omvorming van coo naar ocmw zorgde voor een meer positieve benadering van de sociale hulpverlening in België. Deleek wijst erop dat concepten als 'gunst' en 'onderstand' werden vervangen door 'recht' en 'maatschappelijke

dienstverlening' (Deleeck, 2003). Het feit dat er voortaan over een recht werd gesproken impliceerde dat ocmw-dienstverlening een juridisch afdwingbaar karakter kreeg. De hervorming van de coo naar ocmw bleef echter niet alleen beperkt tot een nieuwe structuur met een nieuwe wettelijke basis, ook het pakket van maatschappelijke dienstverlening van de nieuwe zorginstellingen werd gevoelig uitgebreid.

De volgende belangrijke stap werd gezet na de eeuwwisseling. Ten gevolge van de regionalisering van de organieke regelgeving inzake de lokale en provinciale besturen in 2002 door het Lambertmontakkoord heeft de Vlaamse decreetgever werk gemaakt van een nieuwe juridische basis voor de lokale en de provinciale overheden. Zowel het gemeente- als het provinciedecreet uit 2005 zijn daarvan de getuigen. In 2004 was er bovendien ook al het decreet lokaal sociaal beleid, dat sterk pleitte voor een geïntegreerd lokaal sociaal beleid dat in essentie tot stand kwam door samenwerking tussen gemeente en ocmw. Eind 2008 kwam daarbij ook een nieuw organiek kader voor de ocmw's met de komst van het ocmw-decreet¹. Wie dit decreet erop naleest komt al snel tot de vaststelling dat de Vlaamse decreetgever de organisatie en de werking van de ocmw's op die van de gemeenten wilde afstemmen. Zo werden de mogelijkheden voor het ocmw om samen te werken met de gemeente sterk uitgebreid. Tegelijkertijd kregen de ocmw's ook meer autonomie en beleidsruimte om een innovatief beleid uit te bouwen op het vlak van personeelsmanagement, organisatieontwikkeling, financieel beleid en inhoudelijke keuzes (Reynaert & Wayenberg, 2009). Eén van de meest in het oog springende vernieuwingen was de facultatieve opname (vanaf 2013 verplicht) van de ocmw-voorzitter in het schepencollege. De maatregel was in de eerste plaats bedoeld om de samenwerking tussen gemeente en ocmw te bevorderen en voor een meer gestroomlijnd lokaal sociaal beleid te zorgen. Verder opende het ocmw-decreet ook de mogelijkheid om beheersovereenkomsten af te sluiten tussen gemeente en ocmw met betrekking tot het gebruiken van elkaars diensten.

3. Op weg naar een echte integratie?

Velen beschouwden de opname van de ocmw-voorzitter in het schepencollege samen met de mogelijkheden die werden gecreëerd voor versterkte samenwerking tussen gemeente en ocmw als stappen in de richting van een volledige integratie van het ocmw binnen de gemeentelijke organisatie (Reynaert & Wayenberg, 2009). Dat vermoeden werd nog versterkt doordat het in 2009 afgesloten Vlaams regeerakkoord uitdrukkelijk een (weliswaar vrijwillige) fusie tussen gemeente en ocmw mogelijk maakte. Velen zagen daarvan de voordelen. Zo zouden er heel wat efficiëntiewinsten kunnen worden geboekt door de eliminatie van dubbele diensten. Anderen zagen dan weer bedreigingen. Zo zou het ocmw zich niet meer kunnen toelagen op zijn kernopdrachten wanneer het teveel onder de gemeentelijke vleugels zou worden geplaatst. Toch zou het aanvankelijk zo'n vaart niet lopen. Het voornemen uit het regeerakkoord van 2009 bleef dode letter. Dat valt voor een groot stuk te verklaren door de juridische moeilijkheden die de bewuste passage veroorzaakte. Het is immers niet de Vlaamse, maar wel de federale overheid die bevoegd is om artikel 2 van de ocmw-wet te wijzigen (Van Schuylenbergh, 2015). Dat bewuste artikel zegt dat de ocmw's openbare instellingen met rechtspersoonlijkheid zijn en dat iedere gemeente door een ocmw bediend moet worden.

De nieuwe Vlaamse regering was een stuk ambitieuzer in het in 2014 afgesloten regeerakkoord. Daarin stond letterlijk: 'We integreren de OCMW's uiterlijk tegen de start van de volgende lokale bestuursperiode volledig in de gemeentebesturen (vrijwillig voor de centrumsteden). We werken modellen uit die de gemeenten bij deze integratie kunnen hanteren (bvb. sui generis EVA), zodat ze de

¹ Het ocmw-decreet werd goedgekeurd door het Vlaams Parlement op 16 december 2008 en bekrachtigd door de Vlaamse regering op 19 december 2008. Het werd gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad op 24 december 2008.

taken die ze in het kader van de federale wetgeving moeten uitoefenen kunnen blijven opnemen. (...) We overleggen met de federale overheid om hinderpalen voor deze maximale integratie op te heffen'. Een verdere uitwerking van die beleidsintentie kwam er in de beleidsnota van minister Homans eind 2014. Daaruit bleek dat men een einde wilde maken aan de huidige bipolaire structuur en het lokaal sociaal beleid volledig in handen van de gemeenteraad wilde leggen. Verder zou men vanuit Vlaanderen modellen voorstellen die de integratie moesten faciliteren (Homans, 2014).

Die beloofde modellen kwamen er ook in de conceptnota van de Vlaamse regering van 16 januari 2015. Daarin werd ook verduidelijkt dat de Vlaamse regering met de integratie van het ocmw in de gemeente vooruitgang wilde boeken op vier domeinen (Homans, 2015). Vooreerst wil men op die manier komen tot een maximaal geïntegreerd lokaal sociaal beleid. Een blijvende verankering tussen 'armoede en welzijnsbeleid' met de andere lokale beleidsdomeinen is dan ook wenselijk. Ten tweede moeten alle belangrijke keuzes met betrekking tot het lokaal welzijnsbeleid na de integratie door de gemeenteraad worden genomen. Twee aparte politieke aansturingen zijn niet langer wenselijk. Verder spelen er ook een hele reeks beheersmatige motieven een rol om de integratie gemeente-ocmw te bepleiten. Op talrijke beleidsdomeinen zijn er immers efficiëntiewinsten te boeken. Finaal werd er ook gewezen op het feit dat de integratie vooral drempelverlagend moet werken naar de burger toe. Voortaan hoort er dus nog één loket te zijn waar de burger terecht kan voor sociale dienstverlening, naast de andere lokale diensten.

In haar conceptnota presenteerde de Vlaamse regering drie visies over hoe een integratie er zou kunnen uitzien. Dat ging van een volledige integratie van het ocmw in de bestaande gemeentelijke organisatie (model 1), over een 'EVA-scenario' waarbij het ocmw zou worden omgevormd tot een extern verzelfstandigd agentschap met een eigen rechtspersoonlijkheid (model 2) tot een integratie waarbij de individuele steunaanvragen wel nog steeds door een bijzonder comité zouden behartigd worden (model 3). De conceptnota stak niet onder stoelen of banken dat de Vlaamse regering een voorkeur had voor dit derde scenario. Op die manier zou de gemeenteraad in de toekomst het lokaal sociaal beleid bepalen, maar zou een deel van de uitvoering ervan, met name de beslissingen over individuele dossiers, nog steeds door een bijzonder comité genomen worden. Dat laatste wordt namelijk gezien als een garantie voor een neutrale dossierbehandeling. Het ocmw als aparte rechtspersoonlijkheid zou in dit scenario bijgevolg verdwijnen, wat meteen een einde zou maken aan de huidige bipolaire structuur.

Op die standpuntbepaling van de Vlaamse regering zijn heel wat reacties gekomen, niet in het minst vanuit de lokale besturen zelf. Uit een rondvraag van de VVSG bleek dat lokale bestuurders vooral vragen hadden bij het inhoudelijke concept van het lokaal sociaal beleid (VVSG, 2015). Voor velen was de bestuursvorm daarbij van ondergeschikt belang. Toch zagen veel lokale bestuurders de voordelen in van een integratieverhaal tussen gemeente en ocmw. Al snel zou echter blijken dat het grootste struikelblok van juridische aard zou zijn. Vooral het feit dat er een gekwalificeerde meerderheid op federaal niveau nodig is om de noodzakelijke wetwijziging (de organieke wet van 8 juni 1976) goed te keuren zorgt ervoor dat het dossier geblokkeerd raakte. Dat werd bovendien bevestigd door een advies van de Raad van State over een federaal voorontwerp van wet (Raad van State, 59.067/VR van 9 mei 2016). Aangezien de huidige meerderheid op federaal niveau niet beschikt over die bijzondere meerderheid, kan men op Vlaams niveau niets anders doen dan dat gegeven te respecteren.

Dat bleek ook uit de tweede conceptnota van minister Homans van 13 mei 2016, amper drie dagen na het advies van de Raad van State. Daarin stelt de minister duidelijk dat het voornemen om de ocmw's in de gemeenten in te kantelen blijft bestaan, maar dat de uitwerking zal gebeuren met het behoud van twee rechtspersonen (Homans, 2016). Het uitblijven van enige federale wetwijziging heeft de Vlaamse regering doen beslissen om dan maar zonder federale steun deze beleidsprioriteit verder te

zetten. Alle principes en randvoorwaarden die in de vorige conceptnota werden geformuleerd blijven daarbij onverkort van kracht. Het verder blijven bestaan van twee rechtspersonen mag dus niet verhinderen dat de integratie op politiek en ambtelijk vlak zo ver als mogelijk wordt doorgevoerd. De conceptnota schetst verder hoe de krachtlijnen van die integratie er zullen uitzien. Op politiek vlak kiest men voor één aansturing, met name door de gemeenteraad die van rechtswege zal samenvallen met de ocmw-raad. Daarnaast komt er wel een bijzonder comité voor de sociale dienst, dat zal beslissen over individuele dossiers inzake maatschappelijke dienstverlening en integratie. Op administratief vlak komt er een volledige integratie van de gemeentelijke diensten met de ocmw administratie. Die komen samen onder leiding van één secretaris en één financieel beheerder. Verder blijft het de bedoeling van de Vlaamse regering om dit alles verder uit te werken en juridisch te verankeren in het nieuwe decreet Lokaal Bestuur.

4. Ondertussen in de bestuurlijke praktijk

De juridische onduidelijkheden hebben niet verhinderd dat er op het terrein al enkele jaren een duidelijke trend is ingezet naar meer structurele samenwerking tussen veel gemeenten en hun ocmw. De VVSG wijst erop dat die samenwerking vele verschillende vormen kan aannemen (VVSG, 2016). Zo kan het gaan om het uitbouwen van gemeenschappelijke (ondersteunende) diensten, een gemeenschappelijk management (één secretaris en/of financieel beheerder), gemeenschappelijke huisvesting,... Die inspanningen verschillen echter heel sterk van gemeente tot gemeente. Vaak spelen bepaalde opportuniteiten daarbij zelfs een rol, zoals bijvoorbeeld de pensionering van een secretaris. Andere lokale besturen staan nog in de kinderschoenen. Dat valt soms te verklaren door het gebrek aan juridische duidelijkheid, maar evengoed door een gebrek aan politieke wil. Het beeld is dus heel divers, maar de trend naar een versterkte samenwerking gemeente-ocmw is wel degelijk ingezet. Dat bevestigen ook andere studies. Janssens & Van Dooren (2016) maken daarbij een onderscheid tussen beleidsmatige en beheersmatige samenwerking. Beleidsmatige samenwerking staat volgens hen al lang op de lokale agenda, zeker sinds het Sociaal Impulsfonds in de jaren 1990 en het overlegcomité gemeente-ocmw waarin budgettaire afspraken werden gemaakt tussen beide besturen. Die trend is de laatste jaren alleen maar toegenomen. Daar is bovendien heel wat beheersmatige samenwerking bijgekomen, al is het maar in een streven naar meer efficiëntie. Heel wat gemeenten beheren ondersteunende diensten samen met hun ocmw.

Stand van zaken inzake samenwerking gemeente-ocmw

Om een beter zicht te krijgen op de actuele situatie maken we gebruik van een recente bevraging bij lokale mandatarissen omtrent de integratie gemeente-ocmw². Op basis van gegevens uit 149 lokale besturen hebben we een goed beeld van wat er momenteel bestaat aan samenwerking tussen gemeenten en hun ocmw. 46,7% van de respondenten meldde dat er in hun gemeente nu al een gemeenschappelijke financieel beheerder aan de slag is. Dat maakt die functie meteen meer gedeeld dan die van gemeenschappelijk secretaris. Die laatste vonden we maar terug bij 25% van de respondenten. Andere zaken die vaak terugkwamen zijn gemeenschappelijke vergaderingen van het managementteam (48,4%) en een andere gemeenschappelijke dienst (ICT, facility, ...) (64,7%). Ongeveer een derde van de respondenten meldden de aanwezigheid van een gemeenschappelijke personeelsdienst (33,1%) of een gemeenschappelijke financiële dienst (32,1%) in hun gemeente. Net

² De bevraging werd uitgevoerd door de Vereniging van CD&V-raadsleden. Er werden in totaal 204 vragenlijsten ingevuld, wat gegevens opleverde van 149 gemeenten/steden. De vragenlijsten werden voornamelijk ingevuld door ocmw-raadsleden (46%), ocmw-voorzitters (26%), burgemeesters (16%) en lokale CD&V afdelingsvoorzitters (12%). De auteurs wensen de Vereniging van CD&V-raadsleden te danken voor het ter beschikking stellen van de data.

iets meer dan de helft van de respondenten (54,4%) gaf verder te kennen dat er in hun gemeente/stad een beleidsmatige afstemming is over wie (gemeente of ocmw) welk soort sociale dienstverlening organiseert.

Is een zorgbedrijf een alternatief?

Gevraagd naar de aanwezigheid van een zorgbedrijf in hun gemeente antwoordden 7,5% van de respondenten positief. Echter, 43,2% van de respondenten gaf wel te kennen dat er in hun lokaal bestuur wordt nagedacht over de oprichting van een zorgbedrijf. Dit toont aan dat het zorgbedrijf in Vlaanderen vooralsnog in zijn kinderschoenen staat, maar dat dit niet noodzakelijk zo zal blijven. De 7 zorgbedrijven die we konden identificeren zijn vooral actief als woonzorgcentrum (ouderenzorg), kinderdagverblijf (jeugdzorg) en poetsdienst. Als juridische basis bleek de publiekrechtelijke EVA het populairst (4). Daarna kwamen de IVA's (2) en ten slotte één vzw. De meest voorkomende samenwerking is momenteel die tussen gemeente en ocmw. Er is echter ook een intergemeentelijk zorgbedrijf in oprichting (tussen Evergem, Maldegem en Nevele) en we vonden ook een samenwerking tussen een polikliniek (Sint-Lucas in Gent) en het zorgbedrijf Veilige Have in Aalter (ouderenzorg). Toch wordt de regelgeving door veel lokale mandatarissen nog steeds als onvoldoende faciliterend beschouwd bij het oprichten van een zorgbedrijf. De meest gehoorde klachten waren: veel onduidelijkheden (bijvoorbeeld inzake BTW bij interne facturering, detachering statutair personeel, ...), moeilijkheden rond afstemming diverse diensten en culturen, de concurrentie uit de private sector en de soms moeizame samenwerking met het Agentschap Binnenlands Bestuur.

Op weg naar de integratie?

66,4% van de respondenten gaf aan de integratie gemeente-ocmw op dit moment al actief voor te bereiden. Het valt echter meteen op dat lokale besturen dat op een erg verschillende manier doen. Het gaat van het oprichten van een stuurgroep over de opmaak van een integratienota of een samenwerkingsakkoord tot het uitbouwen van één administratief centrum. Andere lokale besturen maken werk van de integratie van bepaalde diensten, terwijl nog andere zich laten bijstaan door een extern bureau.

Toch zien heel wat lokale mandatarissen wel degelijk de voordelen van een integratie. Zo zijn velen ervan overtuigd dat er efficiëntiewinsten kunnen geboekt worden door een optimale werking van de ondersteunende diensten. Daarnaast kan de drempel naar sociale dienstverlening naar omlaag wat kan leiden tot een betere dienstverlening en een dienstverlening op maat. Verder is er een betere doorstroming van informatie en een snellere toegang tot gemeenschappelijke dossiers mogelijk.

Vanzelfsprekend signaleren verschillende respondenten ook bedreigingen bij een integratieverhaal. Zo vrezen sommigen een verlies aan identiteit voor zowel de gemeente als het ocmw. De integratie zou er ook kunnen voor zorgen dat er net minder aandacht is voor het sociale beleid, dat dreigt onder te sneeuwen in de gemeentelijke arena. Bovendien wordt het volgens velen ook een uitdaging om de vaak verschillende bestuurs- en beleidsculturen op elkaar af te stemmen.

En wat met de Vlaamse overheid?

Ten slotte werd er ook gepeild naar de manier waarop de Vlaamse overheid de integratie tot een succes kan maken. Veel respondenten wezen daarbij op het belang van goede communicatie vanuit Vlaanderen. Dat gaat samen met een vraag naar voldoende financiële steun en een grote autonomie voor de lokale besturen. Men vraagt een duidelijk kader waarbinnen men kan werken, maar met een minimale inhoudelijke invulling. Op die manier kan men lokaal invulling geven aan de integratie naar

eigen inzicht. De lokale mandatarissen vragen bovendien voldoende tijd om dit te bewerkstellingen en vragen om de integratie niet verplicht op te leggen.

5. Conclusie, nog niet alle vragen zijn beantwoord...

Zoals we al schreven in de inleiding zijn de ocmw's de laatste decennia voortdurend in beweging geweest. Dit beknopte overzicht heeft dat aangetoond. De bestuurspraktijk kenmerkte zich door een evolutie van caritatieve initiatieven naar georganiseerde hulpverlening door de lokale overheid. En ook die door de overheid georganiseerde hulpverlening kende een sterke evolutie. Zowel de coo's als de ocmw's waren dan wel lokaal verankerde instellingen, toch bleven ze op een zekere afstand van de gemeente. Dat laatste aspect is grondig gewijzigd sinds de eeuwwisseling, na de komst van het decreet lokaal sociaal beleid (2004) en het ocmw-decreet (2008). De huidige Vlaamse regering wil bovendien nog een stap verder gaan door te streven naar een volledige integratie van het ocmw in de gemeente. Die integratie komt dus niet als een verrassing. Ze is veeleer de resultante van een evolutie die zich in de praktijk al vele jaren voordoet. Toch dient daarbij te worden opgemerkt dat er grote verschillen blijven bestaan tussen de 308 lokale besturen in Vlaanderen. Dat is eigen aan het principe van de lokale autonomie, maar het zorgt er wel voor dat het integratieverhaal overal anders zal verlopen. Voor sommigen zal het slechts om een kleine stap gaan, voor anderen zal het een grondige aanpassing vragen van de vigerende bestuurs- en beleidscultuur.

Uit de bevraging onthouden we vooral dat er lokaal toch nog heel wat vragen leven over die integratie. Dat hoeft ook niet te verwonderen, gezien de vooral juridische onduidelijkheden die het dossier tot nu toe hebben gekenmerkt. Daarbij wordt er door lokale mandatarissen opgemerkt dat men de essentie, namelijk het sociaal beleid, niet mag vergeten. Praten over structuren is één ding, maar het uiteindelijke doel blijft een beter sociaal beleid. Net daarom is het van belang om niet overhaast te werk te gaan, maar de lokale besturen de nodige tijd te geven om lokaal invulling te geven aan de integratie gemeente-ocmw, rekening houdend met de lokale situatie.

Literatuur

Bouckaert, G. (2002). Naar een optimale verhouding tussen gemeenten en OCMW. Brussel: Hoge raad voor binnenlands bestuur.

De Ceuninck, K., Reynaert, H., & Valcke, T. (2010). De ocmw's in Vlaanderen. In H. Reynaert & K. Steyvers (red.), *De kerktorenpolitiek voorbij? Lokale politiek in Vlaanderen*. Tweede uitgave (pp. 199-219). Brugge: Vanden Broele.

Deleeck, H., Cantillon, B., & Van Mechelen, N. (2003). *De architectuur van de welvaartsstaat opnieuw bekeken*. [2de] herz. en geact. uitg. Leuven: Acco.

Geldof, D., Luyten, D., & Van Ruymbeke, M. (1998). 20 jaar OCMW's. Een aanzet tot evaluatie van hun rol in de armoedebestrijding, met bijzondere aandacht voor het bijstandsbeleid. In J. Vranken (e.a.), *Naar een actualisering van het maatschappijproject* (pp. 23-42). Leuven: Acco.

Homans, L. (2014). *Beleidsnota 2014-2019. Binnenlands Bestuur en Stedenbeleid*. Brussel: Vlaamse regering.

Homans, L. (2015). *Conceptnota aan de Vlaamse regering. Betreft: integratie van de openbare centra voor maatschappelijk welzijn in de gemeentebesturen: inhoudelijke en proces-gerelateerde krijtlijnen*. Brussel: Vlaamse regering.

Homans, L. (2016). *Conceptnota aan de Vlaamse regering. Betreft: integratie van de openbare centra voor maatschappelijk welzijn en de gemeentebesturen: organieke uitwerking*. Brussel: Vlaamse regering.

Janssens, L. & Van Dooren, W. (2016). *Gemeente en ocmw: organiek integreren voor een beter sociaal beleid*. In H. Reynaert (Ed.), *Naar springlevende lokale besturen?* (pp.65-85). Brugge: Vanden Broele.

Reynaert, H., Wayenberg, E. (2009). *Het OCMW langs decretale weg naar vernieuwing? Yes, we can! : loodzware opdracht voor de Vlaamse OCMW's*. In: *OCMW visies*, 24, 1, pp.11-14.

Van Schuylenbergh, P. (2015). *Naar een sterker lokaal sociaal beleid. Afwegingskader voor een vernieuwde relatie tussen gemeente en OCMW*. In H. Reynaert (Ed.), *Uitdagingen voor de lokale besturen 2015-2019* (pp.103-130). Brugge: Vanden Broele.

Vlaamse regering (2009). *Regeerakkoord 2014 – 2019, 'Vertrouwen, verbinden, vooruitgaan'*. Brussel: Vlaamse regering.

VVSG (2015), *Naar een sterker lokaal sociaal beleid na integratie gemeente-ocmw*. Standpunt Raad van Bestuur van 4 maart 2015.

VVSG (2016), *Quid na de nieuwe conceptnota over de integratie van gemeente en ocmw?* Standpunt Directiecomité van 13 juli 2016.